

ličiti pasivnih oblika otpora. Konkretno, reč je o radovima koji problematizuju nedovoljno poznate pojave iz istorije Drugog svetskog rata poput spasavanja Jevreja njihovim krijumčarenjem preko mađarsko-rumunske granice, odnosno, otpora koji su nacističkim vlastima u Rumuniji pružali pripadnici različitih protestantskih denominacija. Reč je o radovima koje potpisuju Barnabaš Balint, doktorand na Univerzitetu Oksford, te Čemima Ploskariju, predavač na Dablinskom Univerzitetu u Irskoj. Iskustvima i praksama svakodnevnog otpora u okupiranoj Srbiji, odnosno u NDH, posvećeni su radovi Nataše Milićević, naučne saradnice Instituta za noviju istoriju Srbije, odnosno Rorija Jeomansa, međunarodno priznatog stručnjaka za istoriju ustaškog pokreta i NDH. Konačno, svojevrsni rezime čitave monografije, pod nazivom Otpor u Jugoistočnoj Evropi – veličina, obim i ulozi daje u svome radu Vladimir Petrović, naučni savetnik Instituta za savremenu istoriju. Sumirajući glavne rezultate priloga okupljenih u monografiji, Petrović je ukazao na dve činjenice, koje smatramo naročito značajnima: prvo, monografija je zasnovana na proučavanju izvora i literature na jezicima Jugoistočne Evrope koji su, prvenstveno zbog jezičke barijere, nepristupačni, pa samim tim i nepoznati istraživačima Drugog svetskog rata u Zapadnoj Evropi i, drugo, upravo stoga, objavljivanje ove monografije predstavlja neophodnu pretpostavku za buduće još sofisticiranije komparativno-istorijske analize.

Zaključujući pogled na monografiju koju smo nastojali da predstavimo, smatramo da je važno istaći još i sledeće. Pre svega, reč je o delu koje predstavlja kolektivan napor istoričara i istoričarki koji deluju unutar različitih naučnih sredina i pripadaju različitim historiografskim tradicijama. Međutim, uprkos uočljivim razlikama u pristupu, rezultat je jasan, koherentan i međusobno komplementaran niz pojedinačnih studija koje gotovo u potpunosti bacaju novo svetlo na različite, u starijoj literaturi većinom zanemarene ili čak i nepoznate pojave i procese iz domena pokreta otpora na prostorima Jugoistočne Evrope tokom Drugog svetskog rata. Ako bi se ovoj monografiji eventualno i mogla naći pokoja mana ona bi se, po našem mišljenju, ticala pomalo neopreznog korišćenja pojma totalitarizam, kao što to čini, na primer, Blaž Tokar. No, u celini, ovo je zaista marginalna primedba budući da su urednici uspeali da postignu koherentnost priloga zastupljenih u monografiji. Zahvaljujući tome nju odlikuje snažan problemski pristup i tematska ali i teorijsko-metodološka inovativnost. Ovo prvenstveno imajući u vidu da je gotovo svaki problem

zastupljen na stranicama monografije analiziran u sklopu šireg ne samo političkog, već i društvenog, ekonomskog ali i intelektualnog konteksta. Naposletku, treba svakako reći još i to da objavljivanje ove monografije ima prvorazredni značaj ne samo za sve istraživače istorije Jugoistočne Evrope u 20. veku već, po svoj prilici, još i više za glavni tok istraživanja savremene evropske istorije u kojoj je istorija Jugoistočne Evrope, tradicionalno, svedena na dodatak „velikoj pripovesti“ usredsređenoj na Zapadnu Evropu. Na taj način popunjena je značajna historiografska belina i rezultati istoriografija Jugoistočne Evrope na najbolji način su ugrađeni u korpus specijalističkih znanja o istoriji Drugog svetskog rata. U tom smislu monografija o kojoj je reč predstavlja primer koji svakako valja slediti u budućnosti.

Na samom kraju, osećamo potrebu da uputimo iskrene čestitke izvrsnim urednicima i autorima ove monografije na uloženom trudu budući da rezultat predstavlja *par excellence* vrhunsko ostvarenje savremene historiografije. Naime, ovo kolektivno ostvarenje predstavlja najbolju moguću potvrdu „izvrsnosti“ srpske istoriografije i njenog uključivanja u „međunarodne tokove nauke“ na kojima posve nekritički insistira Ministarstvo nauke prethodne dve decenije. Dakle, nema dileme – u srpskoj historiografiji i, humanistici uopšte, postoje i izvrsni pojedinci i izvrsne naučne ustanove, a ova publikacija to samo potvrđuje na najbolji mogući način.

Mihael Antolović

Amir Obhodaš, GLAVA ZA ZUB: TALIJANSKO-ČETNIČKA SURADNJA U NDH, Zagreb, Hrvatski državni arhiv, 2023, 284.

U hrvatskoj historiografskoj javnosti, Amir Obhodaš (Brežice, 1969) je prepoznat po nekoliko kapitalnih dela koja se bave Drugim svetskim ratom na jugoslovenskom prostoru, tačnije prostoru Nezavisne države Hrvatske (NDH), ali i na istočnom frontu – u Sovjetskom Savezu. Njegove monografije o hrvatskim oružanim snagama na Istočnom frontu u toku Drugog svetskog rata, bez sumnje su najiscrpnije i najtačnije studije o ovoj temi. Kao arhivski radnik i zamenik direktora Hrvatskog državnog arhiva, on je dao značajan doprinos u revitalizaciji fotografskog fonda te ustanove, vezanog za Drugi svetski rat i učinio mnoge fotografsane scene iz rata dostupnim široj javnosti, kroz niz publikacija, u kojim je bio autor ili koautor.

Pred nama je nova historiografska studija kolege Obhodaša, pod gornjim naslovom i temom o

saradnji italijanskih vojnih vlasti i srpskih četničkih formacija na prostoru NDH, u periodu italijanske okupacije delova Kraljevine Jugoslavije 1941–1943. godine.

Prvi utisak kada se knjiga uzme u ruke je njena vanredno dobra grafička oprema, tehnička priprema, štampa i obilje nepoznatih ilustracija, koje knjigu, današnjem čitaocu koji želi vizuelni doživljaj istorije, čine zaista veoma privlačnom. Moguće da neobičan naslov „Glava za zub“ proizvodi određenu dilemu, ali kada se čitalac upusti u čitanje ove veoma dobre studije vidi se odakle dolazi ova neobična, ratna, italijanska sintagma.

Obhodaševa monografija se težišno bavi događajima u 1942. i prvoj polovini 1943. godine, upravo se fokusirajući na odnose italijanskih vojnih vlasti i četničkih jedinica. Ovde, namerno ne koristimo zvaničan termin „Jugoslovenska vojska u Otadžbini,“ jer su mnoge od tih četničkih jedinica često bile van vojne subordinacije, nastale lokalno i vodile „politiku“ prema lokalnim ili interesima svojih vođa. Da bi se kontekst odnosa razumeo, Obhodaš uvodi i detaljniju priču o tome kako nastaje italijanska okupaciona i interesna zona na području NDH, posle okupacije Kraljevine Jugoslavije, kakvi su bili politički odnosi između italijanskih vojnih vlasti i državnih i vojnih vlasti NDH, odnosi sa nemačkim vojnim vlastima i konačno sa četnicima.

Autor se potrudio da veoma detaljno obradi svaku od vojnih operacija koje su italijanske snage sprovele tokom 1942, a posebno u 1943. godini, gde su detaljno, ali i sa novim uglom posmatranja italijansko-nemačkih odnosa obrađene operacije „Vajs“ i „Švarc“ koje su imale nameru da raščiste ustaničke snage iz jadranskog zaleđa i spreče eventualno njihovo povezivanje sa Saveznicima ako bi se iskricali na istočnoj obali Jadrana.

Jedna od naših ključnih opservacija a ovu veoma dobru studiju kolege Obhodaša je nastanak italijansko-četničke saradnje u 1941. godini. Sasvim je sigurno da su Italijani želeli da NDH učine nefunkcionalnom i da prošire svoju zonu uticaja unutar okupirane Jugoslavije, dublje od jadranske obale, pa da su stoga i pomagali četničke (srpske, ustaničke) nacionalne snage. Međutim, zločini koje su snage NDH počinile tokom proleća i leta 1941. prema srpskom stanovništvu na širem prostoru od Istočne Hercegovine preko severne Dalmacije, Like, Korduna i Banije izazvali su talas bežanja prema teritorijama gde su Italijani imali punu kontrolu i sa druge strane stvaranje niza ustaničkih formacija, u početku bez jasne ideološke oznake i vezanosti za bilo koju strukturu van područja svog dejstva. Ovom

problemu doprinosi i činjenica da su italijanske vojne komande naredile proterivanje ustaških snaga iz „svoje“ zone uticaja u NDH, smatrajući ih odgovornim za zločine i prouzrokovani nered na terenu. Ova okolnost može se uočiti i na kraju knjige u hronologiji najvažnijih događaja (str. 243–254).

Kako je fokus Obhodaševe studije na događajima iz 1942/43. godine, tako ukazujemo na njegove glavne stavove kada je italijansko-četnička saradnja u pitanju. To je pre svega namera italijanskih vojnih komandanta na terenu da borbu sa partizanskim – komunističkim snagama prebace težišno na četnike, zatim nameru da pomaganjem njihovih dejstava sa svojim snagama pređu demarkacionu liniju uticaja i pomere je dublje na sever, u „nemački“ deo NDH. Obhodaš ukazuje da je prodor ustaških snaga prema Drini u proleće 1942 – u okviru operacije „Trio“, u mnogome zaustavio ove italijanske namere, pa se Italijani okreću stabilizaciji prilika na „svom“ području. Na taj način, oni su krenuli sa materijalnim i oružanim pomaganjem četničkih jedinica. Obhodaš smatra da su vlasti NDH ovo nevoljno posmatrale, ali su imali očekivanje da će stavljanje četničkih (srpskih) snaga pod italijansku komandu ipak voditi, njihovom indirektnom priznavanju hrvatskih vlasti, kao što je to bio slučaj sa četničkim – srpskim odredima u „nemačkoj“ zoni NDH, tokom istog perioda. Šta više, deo ovih snaga je legalizovan kao Dobrovoljačka antikomunistička milicija i bio pod komandom italijanskih jedinica na terenu. Ovo je bila indirektna potvrda da italijanska vojska nije bila u stanju, niti je želela da vodi borbu sa gerilom na Balkanu.

Slažemo se sa zaključkom autora da se Italija „našla u paradoksalnoj situaciji da je potpomogala stranu koja se nominalno svrstavala u tabor Savezničkih sila, a na štetu svojih saveznica Nemačke i NDH“. Ovde se mogu nazreti podele u italijanskom vojno-političkom vrhu, gde je politika težila ekspanziji i smatrala proširenja na istočnu obalu Jadrana uspehom, a vojska bila svesna svih sopstvenih manjkavosti i suštinske stratejske prevlasti Nemaca. Ali takođe i očekivala savezničku pobedu. Da je tako, pokazuje i razvoj vojno-političkih odnosa u Italiji u vremenu njene kapitulacije i posle, do kraja rata.

Ipak, stavljanje pod italijansku komandu nije sprečilo pojedine ratne zločine koje su izvršile ove snage. Autor navodi posebno one iz oktobra 1942. u operaciji „Dinara“ u zaleđu Omiša. On takođe smatra da su italijanske vojne vlasti „spremno zatvarale oči“ nad ovakvim zločinima.

Takođe, uočava se iz ove studije, priličan stepen nevojničkog ponašanja, pa i anarhije kod ovih snaga. Posebno kada u severnu Dalmaciju budu prebačene četničke snage iz Hercegovine.

Posebnu pažnju zaslužuje Obhodaševa analiza događaja iz 1943. godine, tačnije izvođenje pomenutih operacija Vajs i Švarc. On ukazuje da je Hitlerova „smernica br. 47“ u suštini poništila „svaki talijanski utjecaj na prostor NDH“. Naime, tim dokumentom nemačka komanda je preuzela operativno komandovanje na čitavom prostoru jugoistočne Evrope (jugoslovenskog ratišta). Odnosno, general Ler kao vrhovni komandant za Jugoistok je imao komandu i nad onim područjima pod italijanskom upravom, ako bi se tamo nalazile (a nalazile su se) nemačke snage. Italijani nisu mogli da spreče ovakav ishod, pa su njihovi pojedini komandanti mogli samo da negoduju ili da se povuku. Tako, oni nisu uspjeli da spreče delimično sprovedeno razoružanje četničkih jedinica (JVuO) tokom prve faze operacije Švarc, u maju 1943. godine. Ubrzo, Savezničko iskrcavanje na italijansku teritoriju, vojni porazi, smena vlasti i kapitulacija 9. septembra 1943. godine, zatvorili su ovu istorijsku epizodu.

Generalno, saradnja italijanske vojske i srpskih četnika nije se pokazala plodonosnom, iako su četničke snage na taj način dobile mogućnost za preživljavanje, zaštitu stanovništva, naoružavanje i određenu političku podršku. Vrhovna komanda JVuO je ocenjivala ovu saradnju kao najmanju pretnju srpskim nacionalnim interesima, smatra Obhodaš. A mi dodajemo da je ova saradnja, kako god bila ocenjena od te komande, uskoro postala balast pred saveznicima – posebno Britancima, a i opšte mesto gde su komunisti – partizani potencirali njihovu kolaboraciju sa okupatorom.

Vrlo zanimljiva, u suštini tačna, jeste Obhodaševa opservacija, odnosa Italijana prema srpskom faktor. Naime, on ukazuje da je italijansko vođstvo smatralo da su Srbi više okrenuti prema Podunavlju, nego prema Jadranu, „stoga su u njima vidjeli i prirodnog saveznika u uspostavi svoje dominacije na istočnoj jadranskoj obali, što je bio dodatni razlog zašto se saradnja s četničkim pokretom održala sve do kapitulacije Italije.“

Na samom kraju ove studije nalazi se i detaljna hronologija događaja na terenu od marta 1941. do juna 1943. godine. Ona posebno pomaže za praćenje komplikovanih događaja, i smatramo da je na ovaj način kolega Obhodaš učinio dodatni korak za razumevanje teme koju obrađuje. Ističemo, i ovde odličan izbor fotografija, koje su do objavljivanja ove studije mahom bile nepoznate, kako u Hrvatskoj, tako i u Srbiji. Pose-

bno fotografije koje ilustruju: dolazak ustaških snaga u Ploče, dolazak četničkih snaga (JVuO) vozovima iz Istočne Hercegovine u severnu Dalmaciju, sahranu vojvode Ilije Trifunovića Birčanina, a sve iz fondova Hrvatskog državnog arhiva.

Monografiju dr Amira Obhodaša *Glava za zub: Talijansko-četnička suradnja u NDH* preporučujemo svim zainteresovanim čitaocima, bez obzira da li je reč o stručnoj ili samo zainteresovanoj publici. Dinamičan i razumljiv rukopis, odlične i nepoznate ilustracije – fotografije, kao i karte sa presecima stanja na terenu, čine ovu monografiju zaista odličnim doprinosom sagledavanja Drugog svetskog rata u okupiranoj Jugoslaviji. Ona je i korak dalje od ideološke historiografije, koja nije imala razumevanja za ratne nijanse i isprepletene odnose aktera. Iako se možda poneki srpski čitalac neće složiti sa nekim Obhodaševim stavovima, može se reći da je on kao autor nastupao zanatski ispravno i o ratnim događajima pisao bez patetike, mitologizovanja aktera i posebno žrtava. Konačno, i zbog činjenice da je autor svojim istraživanjima uspeo u dobroj meri da prevaziđe nedostupnost italijanske vojne ili „četničke“ arhivske građe koja se čuva u Vojnom arhivu u Beogradu, i da se to ne vidi kao nedostatak. U tom jeste i najveći kvalitet ove studije: dobija se prilično jasna slika odnosa na terenu, na bazi svih dostupnih istorijskih izvora.

Bojan Dimitrijević

Milorad Lazic, UNMAKING DETANTE: YUGOSLAVIA, THE UNITED STATES, AND THE GLOBAL COLD WAR, 1968–1980, New York–London, Lexington Books, Lanham, Boulder, 2022, 281.

Sasvim slučajno do nas je došla knjiga – prvenac Milorada Lazića, pod gorenavedenim naslovom. Činjenica da je reč o knjizi o jugoslovenskoj spoljnoj politici i odnosima sa Sjedinjenim Državama u Hladnom ratu koja je objavljena kod prestižne izdavačke kuće Lexington Books, zavređuje posebnu pažnju i potrebu da se ovdašnja naučna publika i kolege upoznaju sa ovom monografijom. O njenom autoru ne znamo ništa više od onog što je navedeno u samoj knjizi: Lazić, rođen 1978, predavač je na Pomorskoj akademiji Sjedinjenih Država. Doktorirao je na univerzitetu Džordž Vašington 2020. godine.

Knjiga je podeljena u tri osnovna poglavlja: *Godine konfuzije 1968–1972*, *Godine konfrontacije 1973–1976* i *Godine nesigurnosti 1977–1980*. U suštini, ona svojim opsegom pokriva jugoslovensku spoljnu politiku u periodu od čeho-